

A könyvművészeti mozgalom korai szakasza Magyarországon, a Kner Nyomda munkássága 1882-1914 között

Monori Laura

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
(monlau[kukac]citromail.hu)*

Összefoglaló

A könyvkiadás iparosításának ellenzői először a 19. század utolsó évtizedeiben hallatták hangjukat. A korszak legjelesebb bibliofilje William Morris volt. Németországban elsősorban a művészeti folyóiratok adnak teret a Morriséhoz hasonló kísérleteknek. A modern magyar könyvművészet két forrásból táplálkozik: a bizantikus és keleties elemeket őrző népművészetből, illetve az európai modernitásból. Magyarországon a tipográfia megújításában a Kner család kezdeményező szerepét emelhetjük ki. Ezek a kiadványok mai könyvművészetünknek, a modern magyar könyvnek az elődei, sok tekintetben példaképei voltak.

Kulcsszavak: Kner Izidor, Kner Imre, szecesszió, báli meghívók, művészi színvonalú nyomtatványok

Abstract

The last decades of the 19th century were the first time when the opposers of the industrialization of publishing gave voice to their opinion. William Morris was the most outstanding bibliophile of that era. In Germany mainly art magazines gave publicity to attempts like those of Morris. The modern Hungarian publishing could feed on two resources: the folk art preserving Byzantine and oriental motives or the modernism of Europe. In Hungary we can emphasize the initiative of the Kner family in renewing typography. Those publications were the ancestors or in many respect the models of our today's bibliography, the modern Hungarian books.

Keywords: Izidor Kner, Imre Kner, secession, ball invitations, artistic presswork

Mi a könyvművészet?

„A régi idők könyvnyomdászati „művészetnek” nevezték azt a hosszú évek során elsajátítható kézműves technikai tudást, melynek szabályai nemzedékről nemzedékre öröklődtek. Az ipari tömegtermeléstől való megkülönböztetés céljából bevezetett „iparművészet” fogalom a 19. század végén már egy művészi normákhoz mért, emelkedett és kifinomult kézműves tevékenységet jelölt. Ennek analógiájára kezdték használni az eleinte vitatott „könyvművészet” kifejezést mindarra, ami a könyv megtervezését és kialakítását érintette.” (Funke, Fritz 2004)

Ma „könyvművészet” a könyv megtervezéséhez szükséges elemek (betű, tipográfia, címloldal, díszítés, illusztráció, kötés) egységes kialakítását értjük, minőségi követelményeket rendelünk e kifejezéshez.

A nyomtatott könyv megformálását illetően már az ősnymtatványok idején kialakultak bizonyos tipográfiai szabályok és eljárási módok: ide tartozik a megfelelő betűtípus, betűméret, sorzárás mód, az oldal- és

szedéstükör arányának megválasztása, a sorköz, szóköz, behúzás kialakítása, az élőfej elrendezése, az oldalszám, a jegyzetek, a név- és tárgymutató megszerkesztése, a kiemelés, díszítés vagy kép szövegbe illesztése, valamint a bibliográfiai adatokat tartalmazó címloldalok összeállítása. A megformálás módja nem volt független az adott kor stílusérzékétől.

Könyvművészet a 18. század utolsó negyedétől a szecesszióig

A 18. század utolsó negyedében a rokokó könyvművészet hanyatlásával uralkodóvá válnak a klasszicista stílusjegyek, melyek Didot és Bodoni nyomtatványai és betűtípusai hatására jelentek meg. A könyvdíszítés általában háttérbe szorult. Az úgynevezett tiszta tipográfiát szorgalmazták, mely nélkülözi a kiegészítő elemeket. A klasszicista betűtípusok alkalmazásának következtében, ebben az időben a tipográfia veszít kifejezőerejéből. Hozzájárult ehhez a sztere-

A KÖNYVMŰVÉSZETI MOZGALOM KORAI SZAKASZA MAGYARORSZÁGON, A KNER NYOMDA MUNKÁSSÁGA 1882-1914 KÖZÖTT

Monori Laura

otípija előretörése, a papírgyártásban bevezetett számos technikai-kémiai újítás is, ugyanakkor a gépi nyomás sem hatott ösztönzőleg az esztétikailag igényes könyvkialakításra. A harmincas éveket követően jelentkeztek tartalmasabb, romantizáló formai elemek, például képes iniciálék, indázatok, díszlécek vagy ónémet ornamentikájú szövegkeretek.

A 19. század második felének historizmusa a különböző stílusok alkalmazásában és az „ónémet betűfajta” használatával gyakorolt hatást a tipográfiára.

A tipográfia és a művészi könyvalkotás általános hanyatlásának következtében, mely a korabeli túldíszített nagypolgári reprezentációs igényeket szolgáló kiadványokon érhető tetten, továbbá a tömegtermelés gépi-technikai hiányosságainak ellenhatásaként reformmozgalom indult a könyvtervezésben.

Az újítók kezdetben a régi, 15-16. századi nyomtatványok kínálta mintát követték, s késő gótikus és reneszánsz motívumokat alkalmaztak eklektikus modorban. A historizáló irány végül egyfajta szándékolt modernitásba csapott át, melyet önkényes szecessziós formák jellemeztek.

A könyvművészeti mozgalom, mint jelenség

Az új könyvművészet csak lassan talált magára: miközben megtanult bánni a modern gyártási eljárásokkal, új betűtípusok kialakítása és egy újszerű tipográfia megteremtése révén kialakította saját stílusát. Azokat a törekvéseket, melyek mindezt elősegítették, összefoglalóan a „könyvművészeti mozgalom” fogalmával jelöljük.

Az egyes európai országok tipográfiájában az őnyomtatványok korától a klasszicizmusig, sőt egészen a 19. századig a könyvkialakítás hasonló, az általános stílustendenciáktól nagymértékben függő irányelvei figyelhetők meg. Természetesen az ornamentikus formák és az illusztrációk visszatükrözhetnek bizonyos nemzeti sajátosságokat. Az új könyvművészeti mozgalom meghódította Európa minden országát, s a benne résztvevő művészegyéniségek munkáikban egyéni módon dolgozták fel saját nemzeti hagyományait.

Angliában sok magánember rendelkezett sajtóval, ez hozzájárult a szép könyv továbbéléséhez. A kor szak legjelesebb angol bibliofilje William Morris volt.

Németországban elsősorban a művészeti folyóiratok adnak teret a Morriséhoz hasonló kísérleteknek.

A modern magyar könyvművészet két forrásból táplálkozik: a bizantikus és keleties elemeket is őrző népművészetből, illetve az európai modernitásból. A magyar könyvművészek könyveik díszítésére, illusztrálására ornamentális népi motívumokat használtak, a maguk sajátos módján dolgozták fel a legújabb európai művészeti áramlatokat. Magyarország számos olyan könyvművészt adott a világnak, akik Európa legkiválóbbjai közé tartoznak.

A modern magyar tipográfiát az antikva uralja, mely reprezentatív erővel jutott érvényre egy nagy mester, Kner Imre alkotásaiban.

A Kner Nyomda kezdetei

A Kner-kiadványok történetének első szakasza az alapítástól az 1890-es évekig tart. Kner Izidor eleinte egyedül dolgozott. Az indulás időszakából származó munkáit (vallásos füzetek, iskolai értesítők s egyéb kiadványok) inkább a század közepének nyomdai atmoszféráját idézik, abból is inkább a vidék stílusvilágát.

1890 körül változás tapasztalható: a nyomtatványokban megjelennek a német eredetű historizáló díszek, feltűnnek a divatos, eklektikus betűk és azok keverésére épülő, tobzódó tipográfiai megoldások. A változás mögött a vállalkozás apró sikerei állnak: többek között Kner Izidor megvesz egy Löser-féle kézzel hajtható „gyorssajtót”, nagyméretű betűmintalapot ad ki. Az új „gyorssajtóval” mennyiségben, minőségben egyaránt csodákat művelnek.

1892-ben öt kötetben kinyomtatják *A kereszténység és korunk című vallásos művet*. Ez már a historizáló tipográfiai ízlés elsajátítását, színvonalas művelését tükrözi, talán ennél is fontosabb, hogy tipográfiája logikus rendezettségről tanúskodik. Gazdag neoreneszánsz díszítéssel készített kötése gépi aranyozással készülhetett. Többek között gondos tipográfiával készült, tiszta nyomással a *Szarvasi Főgimnázium története* című mű is.

„A Kner Nyomda a századforduló táján a vallásos könyveken és a hivatalos kiadványokon túl irodalmi vállalkozásokba kezdett. 1900-ban kiadja Kennan György háromkötéses riportkönyvét Szibériáról, a következő évben pedig Thury Zoltán *A kapitány és egyéb történetek* című novellás kötetét. A konzervatív historizáló tipográfia merevsége fellazul: a könyveken megjelentek a korabeli betűöntődék által forgalomba hozott szecessziós díszítmények, feloldódnak a merev szimmetriaszabályok. Egyes könyvek saját tervezésű szecessziós borítóval vagy kötéssel látnak napvilágot, a kor ízlését tükrözik, nyomtatásuk minősége pedig változatlanul igényes.” (Haimann György 1979)

A báli meghívók

Kner Izidor a kilencvenes években megszervezi a közigazgatási nyomtatványok kiadását, majd érdeklődése a báli meghívók kiadásával a gondos technikával elkészített, művészi színvonalú nyomtatványok felé fordul. Már 1890-ben tízféle színes-keretes és illusztrált meghívó-ürlapot kínált megrendelőinek, amelyekbe alkalmanként lehetett belenyomtatni a kívánt szöveget. Öt év múltán felismerte, hogy tervező művészek közreműködésére van szükség.

A KÖNYVMŰVÉSZETI MOZGALOM KORAI SZAKASZA MAGYARORSZÁGON, A KNER NYOMDA MUNKÁSSÁGA 1882-1914 KÖZÖTT

Monori Laura

Ez időben Magyarországon alkalmazott grafikáról, nyomtatványok tervezéséről alig lehetett szó. A hiányt Kner Izidor már a millennium előtt felismerte. 1895-ben Jankó Jánost és Than Mórt próbálta megnyerni, hogy meghívókat tervezzenek. Próbálkozása sikertelen volt, ezért eleinte a bécsi Angerer klisékészítő műhely segédei készítettek második meghívóorozatának rajzait; a *Röpke Lapok* címmel kiadott folyóiratszerű meghívóminta-füzet első szecessziós címlapja is bécsi eredetű. Majd 1902 körül Góró Lajos lett a kiadó első hivatásos művész munkatársa. Munkásságához a magyar alkalmazott grafika megteremtésének fontos emlékei kötődnek.

1904-ben Lyka Károly a *Művészet* segítségével 300 koronás pályázatot hirdetett meghívótervekre. Az 1904-1909 között lezajlott három pályázat után a meghívótervek megjelenésében továbbra sem láthatunk radikális újításokat. 1909-ben tömegesen mutatnak be új meghívóterveket, melyeken már érződik törekvés a hagyományoktól való elszakadásra. 1910-ben illusztrál először Geiger Richárd Kneréknek. A vállalat egyik legtermékenyebb munkatársa, 1911-ben huszonnégy új meghívótervvel vesz részt a *Röpke Lapokban*. Híresek kabaréfigurái, melynek egy szép példáját láthatjuk az 1914-es *Röpke Lapokban*.

Ha összehasonlítjuk a *Röpke Lapok* meghívóminta-füzet első (1. kép) és az 1914-ben készült meghívóminta-füzet (2. kép) megjelenését, jelentős megjelenésbeli különbségeket figyelhetünk meg.

1. kép. *Röpke Lapok* című meghívóminta-füzet címlapja (www.kultura.hu/img/upload/200705/knerropke_1.jpg)

Az 1900-tól kiadott folyóiratszerű meghívóminta-füzet első szecessziós címlapja bécsi eredetű, a bécsi klisékészítő műhely segédei készítettek második meghívóorozatának rajzait. A külföldi befolyás hatását figyelhetjük meg, az 1900-ban készült „táncnaptár” címlapján, itt nem jut érvényre a sajátos nemzeti jellegzetességeknek az alkalmazása. A címlap az európai, főként bécsi hagyományokból merít. Viszont

szépen megjelenik a szecessziós antikva, mely alapvetően az ipari kor monotonosságát igyekezett gondos kézimunkával ellensúlyozni. Finom vonalvezetésű talpas antikvákat látunk. Megformálásához nem tartozik díszkeret.

2. kép. *Röpke Lapok* című meghívóminta-füzet 1914 (www.axioart.com/.../live_images/100/503/264.jpg)

Az 1914-ben készült címlap magán viseli a nyomda történetében bekövetkezett változásokat, a technikai fejlődést, hazai grafikusok alkalmazását. Geiger Richárd és Kovácsy Endre készítette illusztráció uralja a felületet, megjelenik a színek használata, főként a piros, fehér, fekete és a magyaros motívumok alkalmazása. Az illusztráció nagyobb szerephez jut, megváltozik a cím elhelyezése és betűstílus, letisztultabb talpatlan antikvákat használtak kialakításához. Az illusztrációk magyarázók, pillanatfelvételszerűek.

Mindkét címlap szinte plakátszerű. „A szecesszió sokkal sikeresebbnek bizonyult a grafika megannyi ágazatában, a plakát- és könyvművészetben, az illusztrációban és a tipográfiában, mint a festészetben.” (Duncan, Alastair 2006)

Kner Izidornak az alkalmazott grafikát fejlesztő törekvéseihez tartozik a levelezőlap-kiadás is. A báli „világposta levelezőlapok” utat nyitottak az igényesebb és nemcsak báli közönséghez szóló üdvözlőlapok kiadása felé.

Az 1914-es háború nemcsak a gazdasági körülményeket változtatta meg, de átalakította a társadalom struktúráját, az életmódot is. A társas érintkezés ferencjózsefi korának szokásai többé nem tértek vissza: a bálók és táncmultságok korábbi formájukban nem éledtek újjá, így ünnepélyes kellékeik: a meghívók és táncrendek divatja is alábbhagyott. Ez arra készítette Kneréket, hogy újra meg újra kísérletet tegyenek a meghívókiadás felújítására, illetve korszerűsítésére. A *Röpke Lapok* 1915. évfolyamát a háború miatt csak 1922-ben tudták közreadni, további számai 1930-ig jelentek meg.

A szecessziós tipográfia a betűtől a könyvtábláig

A 19. század második felében, különösen a század végén egyre inkább törekedtek arra, hogy mind a művészi kézi kötés, mind a géppel készített kiadói

A KÖNYVMŰVÉSZETI MOZGALOM KORAI SZAKASZA MAGYARORSZÁGON, A KNER NYOMDA MUNKÁSSÁGA 1882-1914 KÖZÖTT

Monori Laura

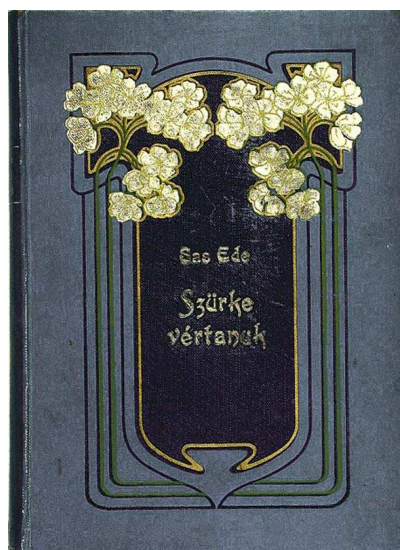
kötés számára, művészi követelményeknek is megfelelő formákat kutassanak fel. Az újítást William Morris és köréhez tartozó alkotók kezdeményezték.

„A következő újdonságot a szecesszió jelentette, amelyben megvalósulhattak a könyvművészeti mozgalom irányelvei. A legfőbb felismerés, melyet a mozgalom érvényre juttatott, hogy a kötetnek utalnia kell a könyv tartalmára, és egységet kell alkotnia vele. A hajdani könyvkötők ugyanis a könyv tartalmától teljesen függetlenül választották ki díszítőmotívumaikat, figyelmük csupán a dekoratív külsőre irányult. Ezzel szemben a modern könyvkötészet a díszítőformák tervezésekor az irodalmi anyagot is figyelembe veszi, és a könyv tartalmára vonatkozóan alakítja ki. A legfőbb szempont az egyszerűség, az anyaghűség és a kézművestechnikai alaposság. A kötésművészet megújításának úttörője, Paul Adam, maga is gyakorló könyvkötőművész volt. Paul Kersten a figurális díszítést lineáris-szimbolikus motívumokkal helyettesítette. A tárgyilagosságot hangsúlyozó modern német könyvkötőművészetben a díszítés alapjává újra a vonal, valamint a gazdag variációs lehetőségeket kínáló geometrikus formák váltak, ezt egészítették ki a szimbolikus díszítőelemek és feliratok.” (Funke, Fritz 2004)

A fent említett valamennyi jellemző többé-kevésbé megtalálható a Kner Nyomda szecessziós korszakából származó műveken.

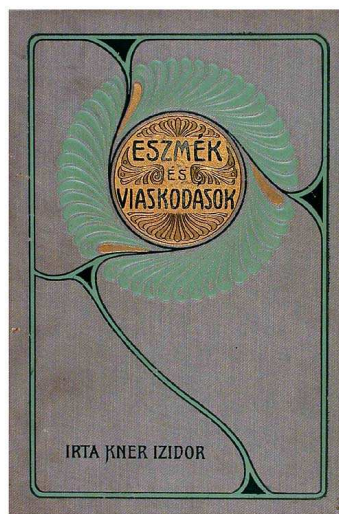
A szecessziós könyvborítókat és a nemzeti sajtóságokat a nyomda szecessziós korszakából származó három könyvborító által szeretném bemutatni: Sas Ede *Szürke vértanúk*, Kner Izidor *Eszmék és viaskodások* és Kner Imre *Könyv a könyvről*.

A szecesszió, mint a nyomda életében történt változás 1906-ban tűnt fel első ízben. Sas Ede *Szürke vértanúk* (3. kép) című könyvének szecessziós borítólapját Kner Imre szignója jelzi. Kner Imre ekkor tizenhat éves volt, nemrégiben tért haza a lipcsei szakiskolából.

3. kép. Sas Ede: Szürke vértanúk 1906
(www.axioart.com/.../live_images/100/398/265.jpg)

Elegáns angolvászón-kötését szecessziós vonalakból komponált ornamens-szerkezet díszíti, betűje szecessziós ízlés szerint formált. A vonal ornamentikát jellegzetes virágmotívum hangsúlyozza. Tanúi lehetünk egy jelenségnek, amely a magyar tipográfia megújulása felé vezetett, a régi historizáló tipográfiai kompozíciót együtt, egymással társítva újította meg a szecesszió és az ipari tárgytervezés mozgalma, gondolat- és formavilága, a betűtől kezdve a könyvtábláig a könyv forma- és színvilágában uralkodóvá válik a szecesszió, újra felismerik és egyre inkább alkalmazzák a művéség feledésbe merült hagyományait. Keresik a tárgy funkciójának, a termék anyagának, az előállítás technikájának összefüggését, mint a formát meghatározó tényezőket.

4. kép. Kner Izidor: Eszmék és viaskodások 1906
(www.axioart.com/.../live_images/100/503/174.jpg)

Kner Izidor *Eszmék és viaskodások* (4. kép) című művének fedőlapja szintén 1906-os születésű. Megjelenésében a szecessziós vonalvezetésű ornamentika igen meghatározó szerepet játszik, a kompozíció fő motívuma a címet magába foglaló kör, mely az aranyozással válik még inkább a kor tükrévé. A tervező a tekintetet a könyv fedőlapját körülhatároló keretezésről, ornamentikus vonalakkal vezette el a könyvcímhez. Talpnélküli antikvákat látunk. Kevés motívummal állították e könyvborítót az art nouveau szolgálatába.

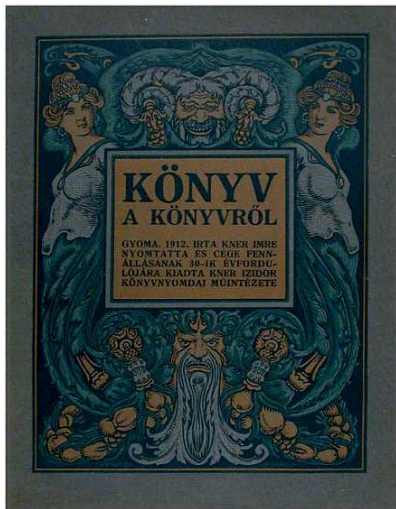
Kner Imre *Könyv a könyvről* (5. kép) című könyvének 1912-es borítóját, a *Röpke Lapok* címlapjainak elemzésekor megemlítésre került Geiger Richárd tervezte. Többek között morrisi ihletésű keretdíszeket, iniciálékat rajzol a vállalat fennállásának harmincadik évfordulójára kiadott kötethez. Szecessziós vonalvezetésű illusztrációt használt, a cím egy keretben foglal helyet, talpas antikvákat alkalmazott megjelenítésükre. A cím keretét beleszövi az illusztrációba. Ezzel szerves elválaszthatatlan egységet teremt a kettő között. Itt figurális megjelenítést is alkalmazott a tervezőművész,

A KÖNYVMŰVÉSZETI MOZGALOM KORAI SZAKASZA MAGYARORSZÁGON, A KNER NYOMDA MUNKÁSSÁGA 1882-1914 KÖZÖTT

Monori Laura

míg az előbbi kettőnél főként az ornamentikus vonalvezetés, geometrikus formák uralták a felületet.

Színhasználatában mindhárom borító harmonikus, a stílus ízlésvilágát tükrözi.

5. kép. Kner Imre: Könyv a könyvről 1912
(www.axioart.com/.../live_images/100/593/204.jpg)

Az utóbbi két könyvborítón kizárólag csak nyomtatott nagybetűket használtak.

A Kner-féle műhely a mai könyvkészítés iskolája volt. Ebben a szecesszióból elinduló korszakban, amely mintegy 1914-ig tart, a könyvekről az objektív tárgytervezés érvényesülésének egyre több jelét olvashatjuk le: ez a tervezői szemlélet visszahat a formavilágra, amely fegyelmezettebb, egyre geometrikusabb lesz. 1907-ben jelenik meg Miklós Jenő *Novellák* című könyve; Kner Imre tervezi a címlapját, amely apró tipográfiai elemekből szedett, friss, geometrikus konstrukció. Ez a szerkesztésmód tovább egyszerűsödik az *Egy leány naplójából* című kiadvány idején 1910-ben. A címlapot vonalhálózat osztja kazettákra, a díszítés már csak egészen szerény. A műhely későbbi történetének meghatározó része lesz Kozma Lajos grafikai munkássága.

A Kner Nyomda hatása

A Kner név hallatán a húszas-harmincas évek szép könyvei tűnnek elénk. Az 1882-ben alapított gyomai

nyomda mai napig működő műhelyként van jelen hazánk nyomdaiparában.

Kner nyomdája nagymértékben támogatta a modern könyvművészetet. Később, a második világháború után a magyar könyvművészet ismét gyors fellendülésnek indult, megszületett egy új betűkészlet, melyet Tótfalusinak neveztek el.

Magyarországon 1954 óta díjaznak a legszebb könyveket. Az évente megrendezett könyvkiállítások mind jobb eredményre sarkallják a kiadókat és nyomdákat. Az 1990-ben bekövetkező politikai fordulat következtében privatizálták a nyomdákat és kiadókat, a nyomdák egy része, így például a Kner Nyomda is külföldi tulajdonba került.

A Gyomai Kner Nyomda 2007-ben ünnepelte 125 éves fennállását. A 125 éves Gyomai Kner Nyomda történetéről az Országos Széchenyi Könyvtárban rendeztek kiállítást 2007-ben. Az „*Egy nyomdaműhely titkaiból, a Gyomai Kner Nyomda 1882-2007*” című tárlaton a Kner Izidor által 1882-ben alapított, a mai napig működő műhelyhez kapcsolódó tárgyak voltak láthatóak. A nyomdában készült kötetek, az ábrák készítéséhez használt, fából és rézből készült nyomódúcok, színes „táncnaptárak”, báli meghívók, az úgynevezett *Röpke Lapok* mellett bemutatták a műhely által az 1919-es lipcsei könyvipari világkiállításon elnyert aranyérmét igazoló oklevelet. Mindezekon kívül a látogatók láthattak az alapítóról és utódairól készült korabeli fotókat, továbbá Madách Imre, Csokonai Vitéz Mihály és Zrínyi Miklós műveinek 1921-es kiadását.

Ezek a kiadványok mai könyvművészetünknek, a modern magyar könyvnek az elődei, sok tekintetben példaképei voltak.

Hivatkozások

- Duncan, Alastair (2006) *Szecesszió*, Glória Kiadó, Budapest, pp 86.
Funke, Fritz (2004) *Könyvismeret*, Osiris Kiadó, Budapest, pp 433-435.
Haimann György (1979) *A Kner család és a magyar könyvművészet 1882-1944*. Corvina Kiadó, Budapest, pp 15-16.